

Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Том 3

У посібнику розглянуто питання організації психологічної допомоги різним верствам населення з метою подолання наслідків психотравми, представлено основні напрямки соціально-психологічної підтримки постраждалих внаслідок психотравмівних подій. Багато уваги зосереджено на загальних положеннях та принципах психологічної реабілітації, обґрунтовано необхідність використання світових стратегій для створення вітчизняної системи психологічної реабілітації.

Для психологів, соціальних працівників, педагогів, волонтерів, капеланів, студентів і викладачів вищих навчальних закладів та всіх, хто цікавиться питаннями реабілітаційної психології.

ОСНОВИ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ПОДОЛАННЯ
НАСЛІДКІВ КРИЗИ

— **ТОМ 3.**
НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Видавничий дім
«СВАРОГ»
Київ — 2023

УДК 159.9

О-75

Колектив авторів:

Гридковець Людмила, Вебер Томас, Журавльова Наталія, Запорожець Ольга, Краймаєр Джошуа, Климишин Ольга, Мокроусова Анна, Пророк Наталія, Сіренко Тетяна, Сиротич Наталія, Царенко Людмила, Шапошник Наталія.

Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Том 3:
О-75 навчальний посібник / за заг. ред. Гридковець Л. — Київ: «С В А Р О Г», 2023. — 236 с.

ISBN 978-966-370-647-4

У посібнику розглянуто питання організації психологічної допомоги різним верствам населення з метою подолання наслідків психотравми, представлено основні напрямки соціально-психологічної підтримки постраждалих внаслідок психотравмівних подій. Багато уваги зосереджено на загальних положеннях та принципах психологічної реабілітації, обґрунтовано необхідність використання світових стратегій для створення вітчизняної системи психологічної реабілітації.

Для психологів, соціальних працівників, педагогів, волонтерів, капеланів, студентів і викладачів вищих навчальних закладів та всіх, хто цікавиться питаннями реабілітаційної психології.

ISBN 978-966-370-647-4

ЗМІСТ

Вступ	6
--------------	---

Розділ 1. ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ (Людмила Гридковець)	7
1.1. Специфіка потреб внутрішньо переміщених осіб (Людмила Гридковець, Наталія Сиротич)	9
1.2. Особливості психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам	12
1.3. Методи та техніки психологічної допомоги у роботі з внутрішньо переміщеними особами	15
Запитання і завдання до розділу 1	25

Розділ 2. ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ВЕТЕРАНАМ ВІЙНИ (Людмила Гридковець, Ольга Климишин)	27
2.1. Особливості психологічної допомоги ветеранам війни	28
2.2. Духовно-психологічна реабілітація ветеранів війни	32
2.3. Психологічна допомога ветеранам із проблемами залежності від психоактивних речовин	35
Запитання і завдання до розділу 2	43

Розділ 3. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ОСОБАМ, ЩО ПЕРЕЖИЛИ ПОЛОН ТА ТОРТУРИ	45
3.1. Міжнародні стандарти соціально-психологічної реабілітації людей, що пережили полон та тортури (Наталія Шапошник)	46
3.2. Організація соціально-психологічної допомоги полоненим та жертвам тортур: українській досвід (Анна Мокроусова)	54
3.3. Особливості психологічної допомоги людям, що пережили полон та тортури (Тетяна Сіренко)	64
3.4. Психотерапія хронічного болю (Томас Вебер, Людмила Царенко)	71
Запитання і завдання до розділу 3	74

Розділ 4. ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА РОДИНАМ ВЕТЕРАНІВ	75
4.1. Специфіка психологічної адаптації учасника бойових дій до родинного життя (Наталія Журавльова, Людмила Гридковець)	76
4.2. Психологічна допомога дружинам ветеранів війни (Наталія Журавльова)	82
4.3. Особливості психологічної допомоги родинам ветеранів війни (Людмила Гридковець, Джошуа Кречмер)	92
Запитання і завдання до розділу 4	95

Розділ 5. ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ДІТЯМ ІЗ ТРАВМІВНИМ ДОСВІДОМ	97
5.1. Особливості переживання травмівного досвіду дитиною (Людмила Гридковець, Ольга Запорожець)	98
5.2. Методи психологічної допомоги дітям із травмівним досвідом (Людмила Гридковець, Наталія Сиротич)	101
Запитання і завдання до розділу 5	113

Розділ 6. ПРОФІЛАКТИКА ТА ПОДОЛАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПСИХОЛОГІВ, СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ, ВОЛОНТЕРІВ ТА КАПЕЛАНІВ (Людмила Гридковець)	115
6.1. Професійне вигорання як психофізіологічна проблема	116
6.2. Профілактика та подолання професійного вигорання	122
Запитання і завдання до розділу 6	131

Глосарій (Наталія Пророк, Людмила Царенко)	133
---	-----

Додатки	147
----------------	-----

Використані джерела	219
----------------------------	-----

ВСТУП ДО ТРЕТЬОГО ТОМУ

Третій том посібника «Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи» починається **розділом**, у якому досліджена специфіка потреб внутрішньо переміщених осіб, здійснено порівняльний аналіз потреб дітей та дорослих, розглянуто особливості психологічної допомоги зазначеній категорії населення.

У **другому розділі** представлений комплексний підхід до надання психологічної допомоги ветеранам війни, проаналізовано реабілітаційні програми впроваджені на території України.

Третій розділ присвячено психологічній реабілітації людей, що пережили полон та тортури; наведено міжнародні стандарти психологічної допомоги та презентовано діяльність міжнародних, державних та громадських організацій, що надають допомогу цій категорії населення; представлено український досвід соціально-психологічної допомоги жертвам полону та тортур,

У **четвертому розділі** подано практичні підходи до психологічної допомоги родинам ветеранів. Проаналізована специфіка психологічної адаптації учасників бойових дій до мирного життя і роль родини у цьому процесі. Досліджено спектр проблем, з якими найчастіше зустрічаються соціальні працівники та психологи, що працюють із дружинами ветеранів.

У **п'ятому розділі** висвітлено досвід надання психологічної допомоги дітям із травмівним досвідом. Представлені програми індивідуальної та групової психологічної допомоги дітям, що пережили або переживають кризу травмівного досвіду.

Шостий розділ присвячено психічному здоров'ю фахівців: волонтерів, соціальних працівників, психологів, капеланів. Проаналізовані причини, характер розгортання, симптоматика синдрому професійного вигорання та вторинної травматизації фахівців, зокрема у разі втоми від співчуття.

У додатках подано розділ зі Стамбульського протоколу щодо «психологічних доказів тортур», цільові реабілітаційні програми, діагностичний інструментарій для визначення рівня емоційного вигорання і психотерапевтичну казку для дітей.

Автори посібника розуміють, що в підготовленому матеріалі представлено не всі теми і висвітлені не всі можливі підходи до психологічної реабілітації осіб із кризовим досвідом, оскільки за останні роки українськими фахівцями створено багато прикладних програм. Проте сподіваємося, що цей посібник буде корисний тим, хто надає соціально-психологічну допомогу та здійснює психологічну реабілітацію населення України.

Розділ 1.

**ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА
ВНУТРІШНЬО
ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ**

Проблема біженців та внутрішньо переміщених осіб у всьому світі набуває все більшої актуальності. Військові конфлікти, політичні протистояння, соціальні та природні катаклізми спонукають мирне населення покидати землі своїх предків, шукаючи порятунку на більш спокійних, економічно і політично стабільних територіях. Так, наприклад, події у Сирії призвели до різкого зростання числа біженців до країн Європи.

В Україні час від часу в різних засобах масової інформації повідомляється про актуальність питання допомоги біженцям, зокрема щодо поселення їх у нашій країні. Варто нагадати, що ще в 2011 році був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [1], що регулює питання допомоги біженцям.

Водночас, слід враховувати, що залежно від національної специфіки, культурних чинників та соціальних негараздів під час переселення, а також від тяжкості пережитих подій (зокрема полон чи тортури) у біженців та вимушених переселенців може проявлятися цілий спектр психологічних та психічних проблем.

1.1. СПЕЦИФІКА ПОТРЕБ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Для України проблема вимушених переселенців стала актуальною з 2014 року. За даними УВКБ ООН [98; 99], у світі майже 60 мільйонів переміщених осіб, серед яких 1,3 млн громадяни, що залишили свої домівки після анексії Криму та конфліктних подій у Східному регіоні.

Сьогодні Україна посідає дев'яте місце у світі за кількістю переселенців, з яких половина (51%) – з Донецької та Луганської областей. Серед внутрішньо переміщених осіб (ВПО) 60% – пенсіонери, 12% – діти, 4% – люди з обмеженими фізичними можливостями.

Для здійснення якісної психологічної реабілітації психотравмованих осіб, що зазнали вимушеного переселення, необхідно в першу чергу враховувати їхні потреби. Фахівці Державної служби надзвичайних ситуацій (ДСНС), що працюють із внутрішньо переміщеними особами зі східних регіонів України виділяють такі **проблеми переселенців** [86]:

- перебування в постійному стресі (внаслідок отриманої інформації від близьких та рідних, що залишилися в сірій зоні чи в зоні бойових дій);
- підвищена тривожність та страх (психологічні травми проявляються через невпевненість у майбутньому; як результат інформаційного дисонансу, обумовленого різними (часто суперечливими) повідомленнями із місцевих ЗМІ, від родичів та знайомих);
- гіперболізоване відчуття справедливості (будь-яка затримка соціальних виплат сприймається не лише як порушення прав, але й як особиста образа);
- конфронтація між місцевими мешканцями та тимчасово переміщеними особами внаслідок відчуття чужорідності та ворожості;
- фіксація на втратах і обмеження комунікацій скаргами.

Потрібно зазначити ще один суттєвий фактор, що деструктивно впливає на особистість – пережите сексуальне насилля та відсутність у подальшому соціальної підтримки, зв'язку зі спільнотою.

Варто зазначити, що організації і служби допомоги вимушеним переселенцям на перших етапах допустили низку помилок, а саме:

- а) вся допомога зводилася до забезпечення продуктами, одягом, місцем проживання;
- б) психологічна допомога обмежувалася масово-розважальними заходами та вислуховуванням претензій і скарг;
- в) мало уваги надавалося позитивним аспектам облаштування на новому місці й розвитку активної позиції під час входження в нову громаду (мотивація на пошук роботи, сталого помешкання для сім'ї, на самостійне забезпечення родини тощо).

Допущені помилки призвели до того, що у багатьох переселенців сформувалася інфантильно-споживацька позиція, яка зменшила особистісну активність стосовно самостійного відповідального облаштування на новому місці й активізувала претензійну позицію щодо зовнішнього забезпечення всіх особистісних потреб (за відсутності зв'язків із реальністю). Наприклад, люди, що за основним місцем проживання займали посаду із заробітною платою 1500 гривень, після переселення вимагали від відповідних структур забезпечення роботою із зарплатнею в 10 000 гривень. Зазначену ситуацію служби допомоги почали виправляти лише в 2015 році.

Організуючи психологічну допомогу вимушеним переселенцям, спочатку потрібно забезпечити їхні базові потреби, зокрема, **фізіологічні потреби та потреби в безпеці**, і лише потім можна вирішувати інші завдання психологічного супроводу.

Таблиця 1.1.

ЗВІТНА ТАБЛИЦЯ ЗВЕРНЕНЬ ДО МБО «КАРІТАС-КИЇВ» ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХНІХ ПОТРЕБ

ДІТИ	ДОРΟΣЛІ
<p>1. Матеріальні потреби (у їжі, в іграшках).</p> <p>2. Соціальні та психологічні проблеми:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ відсутність відчуття самореалізації, самоствердження у соціумі (у колективі однолітків); ■ бажання змінити наявну ситуацію в країні, ненависть до представників влади різних країн; ■ страхи, нав'язливі спогади про війну; ■ постійне перебування у «стані втечі»; «вимушена безпорадність» – дорослі багато чого роблять за дитину, вважаючи її головною жертвою конфліктної ситуації; 	<p>1. Матеріальні потреби (у їжі, одязі, засобах гігієни, грошах).</p> <p>2. Соціальні проблеми:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ втрата улюбленої роботи; ■ відчуття, що ти не потрібний світові, та переконання, що «людині не судилося знайти нормальну роботу та сім'ю»; ■ пошук роботи. <p>3. Психологічні проблеми:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ розпач, страх за майбутнє дітей; ■ депресивні стани; ■ конфлікти у сім'ї; ■ глибока образа на представників влади різних країн; ■ важке переживання розлуки із членами родини, що перебувають у зоні воєнних дій; ■ настороженість та підозрілість до працівників центру та фонду. <p>4. Проблеми стосунків із власними дітьми, членами сім'ї та родичами:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ соціально дезадаптивна, агресивна, руйнівна поведінка дитини; ■ страх батьків щодо можливості втрати контролю над поведінкою власної дитини; ■ невизначене ставлення батьків до власної виховної позиції;

<ul style="list-style-type: none"> ■ самозаборона на ті чи інші почуття; ■ невдоволення стосунками з батьками; ■ відсутність інтересу та мотивації до шкільного навчання та пристосування до нових умов життя 	<ul style="list-style-type: none"> ■ страх за майбутнє дитини; ■ невміння і страх прийняти та визнати ознаки посттравматичного синдрому в дитини; ■ страхи, фобії та нав'язливі стани у дитини; ■ проблеми через відсутність мотивації та інтересу дітей до шкільного навчання і пристосування до нових умов життя (у зв'язку з переїздом сім'ї); ■ проблеми депресивних станів та відсутності життєвого «стержня» у дітей
--	---

На етапі задоволення базових потреб, зокрема потреби в безпеці, основна психологічна допомога переселенцям полягає в сприянні адаптації до нових умов життєдіяльності та подоланні деструктивних наслідків пережитої психотравми (без патологічних проявів). Ефективними на цьому етапі є групи підтримки та взаємопідтримки, які дозволяють задовольнити і наступний рівень потреб – **потреб у приналежності**.

1.2. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ

Під час першої зустрічі з людиною, що потребує психологічної допомоги, фахівець мусить з'ясувати характер пережитого нею травмивного досвіду.

Підтримка постраждалих суспільством не є однозначною: одні люди по-справжньому підтримують та допомагають, а інші – постійно звинувачують, не сприймають і протидіють, призводячи до ретравматизації.

Проте частіше особи, які пережили травмивні події, як правило, залишаються один на один зі своєю невизначеністю, розгубленістю, болем і, навіть, горем. У когось із них є досвід отримання психологічної допомоги, а в когось – немає.

Не слід забувати і про ймовірність вторинної травматизації, наприклад, при оформленні документів на пільги, передбачені законом, при зустрічі з некваліфікованими або травмованими фахівцями. Така вторинна травма може стати тригером для актуалізації всього комплексу попереднього травмивного досвіду особи, і тоді вже не обійтися без психологічної консультації чи психотерапії.

У багатьох психотерапевтичних підходах є інструменти для роботи з психотравмивним досвідом. В деяких підходах є клінічна доказова база (EMDR (десенсибілізація за допомогою руху очей), КПТ (когнітивно-поведінкова терапія), когнітивно-процесуальна терапія тощо), в інших підходах – статус умовної доказовості, або клінічні дослідження не проводилися. Рекомендуючи консультативний чи психотерапевтичний підхід, потрібно враховувати потреби клієнта, його психологічні особливості, побажання (групова чи індивідуальна робота) і наявний резерв фахівців, що перебувають у зоні доступності клієнта.

Загальні принципи допомоги вимушеним переселенцям розглядають через застосування правила: «**Дивитися – Слухати – Спрямувати**». Кожна зона зосередження передбачає з'ясування фахівцем чи волонтером потреб, важливих для відновлення життєдіяльності особи [89; 112].

ДИВИТИСЯ: ЗОНА ПРИВЕРНЕННЯ УВАГИ

Стосовно ситуативних переселенців (**у зоні екстремальних ситуацій**):

- голод, спрага, втома, поранення, травматизація, хвороба;
- одяг, речі першої необхідності;
- зв'язки з родиною, соціальні зв'язки (односельці, сусіди з однієї вулиці, однокласники тощо);

- діти без супроводу дорослих;
- нестабільні емоційні реакції, що діагностуються візуально.

Стосовно вимушених переселенців (**у зоні постійної дислокації**):

- голод, втома, доглянутість;
- відповідність одягу стосовно сезону та погоди;
- охайність;
- комунікативні прояви взаємодії між членами родини;
- емоційні прояви.

СЛУХАТИ: ЗОНА З'ЯСУВАННЯ ПОТРЕБ

Для ситуативних переселенців (**у зоні екстремальних ситуацій**):

- наявність страху та відчуття небезпеки;
- потреба в психологічній підтримці;
- потреба конкретної допомоги;
- специфічні потреби (наприклад, у хворих на цукровий діабет, вагітних жінок тощо).

У дітей, яких не супроводжують дорослі, необхідно отримати максимальну інформацію стосовно членів їхніх сімей або інших близьких осіб.

Для вимушених переселенців (**у зоні постійної дислокації**):

- з'ясування нагальних потреб у проживанні в місцях вимушеного переселення;
- визначення позиції переселенця щодо його власної відповідальності за своє життя, свою реалізацію та сім'ю;
- визначення психологічних та матеріальних ресурсів переселенця.

СПРЯМОВУВАТИ: ЗОНА ДІЇ

Для ситуативних переселенців (**у зоні екстремальних ситуацій**):

- надання інформації про події та прогноз щодо подальшого їхнього розвитку;
- надання інформації про центри практичної допомоги;
- надання точної інформації про те, яка буде надана біженцям допомога в місцях призначених для постійної дислокації;
- місця спрямування людей із вразливих груп;

- забезпечення допомогою або інформацією щодо установлення зв'язків та контактів із рідними;
- спрямування у центри психологічної допомоги осіб, що пережили насильство.

Для вимушених переселенців (**у зоні постійної дислокації**):

- забезпечення інформацією щодо діяльності соціальних служб; волонтерських та благодійних організацій;
- коучинг наявних матеріальних ресурсів;
- коучинг наявних психологічних ресурсів;
- інформація щодо працевлаштування, місця служб зайнятості, курсів перекваліфікації;
- спрямування на відвідування груп підтримки та взаємодопомоги;
- за необхідності спрямування в центри психологічної та психотерапевтичної допомоги, або медичні центри.

2.3. МЕТОДИ ТА ТЕХНІКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ В РОБОТІ З ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ

ІНДИВІДУАЛЬНА ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ВИМУШЕНИМ ПЕРЕСЕЛЕНЦЯМ

Психологічне консультування вимушено переміщених осіб базується на тому, що фахівець усвідомлює екстремальний характер пережитих ними подій. Навіть, якщо це лише тимчасове забезпечення базових потреб переселенців, необхідно готувати людей до самостійного вирішення життєвих проблем, активізувати психологічні ресурси для формування відповідальності за своє життя і життя родини, надати психологічну підтримку у впровадженні ідей та досягненні поставлених цілей.

Ефективні методи індивідуальної роботи з вимушено переміщеними особами:

- мотиваційне інтерв'ювання;
- директивне консультування;
- проблемно-орієнтоване консультування.

МОТИВАЦІЙНЕ ІНТЕРВ'ЮВАННЯ [34; 83] (див. Додаток 1)

Мотиваційне інтерв'ювання – одна з клієнт-центрованих технік психологічного консультування, що забезпечує м'який супровід клієнта на шляху прийняття ним рішень. У разі роботи з внутрішньо переміщеною особою основний акцент слід робити на дослідженні її поведінкових проявів в нових умовах життєдіяльності, визначенні проблемних зон поведінки, міри готовності людини до змін та методах досягнення запланованих змін. Наприклад, наявний внутрішній конфлікт: отримувати матеріальну допомогу від благодійної організації чи йти на роботу. В людини не було можливості з кимось обговорити цю складну та неоднозначну ситуацію. «Якщо я піду на роботу, то можливо краще почуватиму й більше поважатиму себе. Але, якщо я піду на роботу, то благодійна організація не буде мені виплачувати кошти на утримання сім'ї і, напевно, попросить звільнити надане житло. А це може призвести до мого виснаження або до того, що зароблених коштів мені бракуватиме для утримання родини».

Завдання фахівця допомогти людині проаналізувати обидві сторони конфлікту і спрямувати її прийняти рішення, що сприятиме конструктивній зміні поведінки. Необхідно підтримувати особу в процесі аналізу різних аспектів внутрішнього конфлікту. Слід уникати суперечок, зменшувати опір, давати підтримку і забезпечувати розвиток самостійності у прийнятті рішень та відповідальності.

ДИРЕКТИВНІ МЕТОДИ В КОНСУЛЬТУВАННІ [34; 48; 82; 83]

(див. Додаток 2)

Директивні методи в консультуванні використовуються найчастіше в умовах невизначеності та розгубленості людини, а також, якщо час взаємодії з нею обмежений.

Вимушені переселенці потрапили в незвичну для них ситуацію, і тому консультант спочатку має чітко формулювати фрази та окреслювати межі щодо наявного стану речей, чітко давати інформацію й інструкції. Лише з часом, після забезпечення базових потреб, людина буде готова до переосмислення пережитого, пошуку сенсу тощо.

Наприклад, вимушена переселенка скаржиться, що на неї не звертають уваги у відділі соцзахисту.

Директива може бути такою:

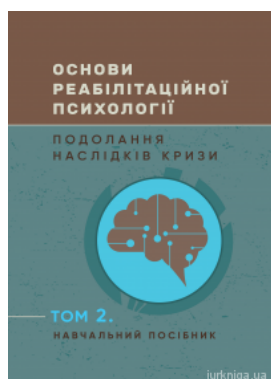
– Спробуйте наступного разу, коли ви підете до відділу соцзахисту, сісти перед працівником служби і чітко та твердо сказати, що у вас як у переселенця є такі й такі потреби; що ви саме зараз хочете отримати ґрунтовну відповідь щодо можливості їхнього задоволення. Якщо працівник скаже, що нічим не може вам допомогти, запитайте, скільки потрібно часу, щоб він міг все ж таки з'ясувати, як можна допомогти вам у цій ситуації. Примусьте призначити точний час продовження вашої зустрічі.

ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ [34] (див. Додаток 3)

Вже на етапі знайомства фахівця з переміщеною особою (це стосується й групи підтримки) потрібно отримати інформацію стосовно колишнього місця проживання людини (учасників групи), тобто щодо того місця, яке вона/вони були змушені покинути. Така інтервенція може стимулювати позитивні спогади стосовно цього місця, і посилити цінність позитивного образу малої батьківщини, що особливо важливо в ситуації негативного ставлення місцевих мешканців до регіону звідкіля приїхали переселенці.

ВІДЧУТТЯ ЛЮБОВІ ДО МАЛОЇ БАТЬКІВЩИНИ Є ОДНИМ ІЗ КОМПОНЕНТОМ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ, ЩО З ОДНОГО БОКУ СПРИЯЄ, ПРОФІЛАКТИЦІ ДЕПРЕСИВНИХ СТАНІВ, А З ІНШОГО БОКУ – ЗАПОБІГАЄ ПОЧУТТЮ МЕНШОВАРТОСТІ ЧЕРЕЗ ПРИНИЖЕННЯ МІСЦЕВИМ НАСЕЛЕННЯМ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ.

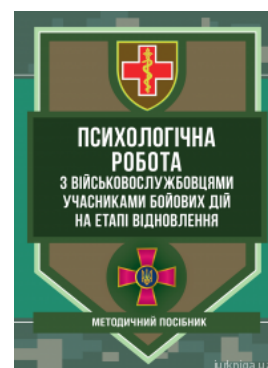
Книги, які можуть вас зацікавити

Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Том 2

Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Том 1

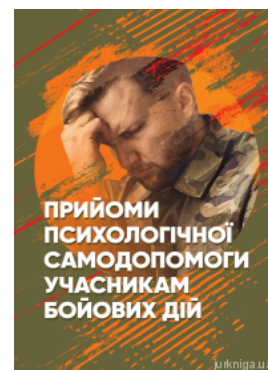
Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками бойових дій на етапі відновлення

Медіапсихологічні ресурси подолання травми війни

Психологія екстремальних ситуацій: адаптивність до стресу та психологічне забезпечення. Видання третє

Прийоми психологічної самопомоги учасникам бойових дій

Перейти до галузі права
Військове право

[Перейти на сайт →](#)